

УДК 376.6

DOI: 10.15587/2519-4984.2020.199824

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ЦСССДМ

Ю. В. Журат, Т. А. Тернавська, Г. С. Фесун, Т. М. Канівець

В сучасних умовах виховання та розвитку дітей вважається, що доцільно замінити традиційну «накопичувальну» освіту на освіту «проблемно-визначальну», адже за таких умов учні займаються реальними проблемами, запозиченими з життя, мають змогу самостійно проаналізувати та вирішити життєві проблеми, а не лише отримати теоретичну інформацію від вчителя. З позиції соціальної роботи як науки, така практика є чудовою перспективою для майбутнього життя підростаючого покоління, так як вона формує самостійність та адекватну самоактуалізацію людини в суспільстві ще зі шкільних років.

Діючи самостійно, застосовуючи свої знання та навички на практиці, учні набувають певного соціально досвіду, вчать створювати соціальні зв'язки, з'являється мотивація щодо планування свого життя, розуміння відповідальності за особистий добробут. У процесі інтерактивного навчання учні і вчитель перебувають у режимі бесіди, діалогу між собою, при цьому вони рівноправні. Така взаємодія передбачає домінування одного учасника навчального процесу над іншим, однієї думки над іншою.

За умов проблемно-визначальної освіти навчання відбуватиметься набагато успішніше, якщо учні самостійно формулюватимуть завдання і, опираючись на власний життєвий досвід, виконуватимуть їх. Інтерактивні методи створюють комфортні умови для навчання, кожний учасник має змогу повірити у свої сили, зробити свій індивідуальний внесок у загальну справу та розвинути свої здібності. Існує можливість обмінятися знаннями, ідеями, способами діяльності. Завдяки ефективності проблемно-визначальної освіти формуються навички кооперації та співробітництва, відчуття роботи в команді, впевненість у власних силах

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, мозковий штурм, навчання, рольова гра, учасник навчального процесу

Copyright © 2020, Yu. Zhurat, T. Ternavska.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

У сучасних умовах суспільного розвитку соціально-педагогічній науці належить пріоритетне місце у вихованні підростаючого покоління, його адаптації до повноцінного життя в суспільстві. Саме соціально-педагогічна робота з молоддю покликана вирішити нагальні проблеми сучасності. З кожним новим кроком розвитку цивілізації соціально-педагогічна робота набуває особливої актуальності як у сфері розвитку загальної та духовної культури особистості, визначень можливостей адаптації індивіда до складних умов сучасності, наслідків трудової міграції, вибору пріоритету духовно-морального початку над раціональним, так і в сфері збереження та зміцнення фізіологічного здоров'я нації (боротьба з негативними звичками: алкоголізмом, наркоманією, тютюнокурінням; ожиріння тощо) [1]. Процес розвитку суспільних інституцій в Україні зумовив створення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді (далі – ЦСССДМ) – спеціальних закладів, уповноважених державою брати участь у реалізації державної молодіжної політики шляхом здійснення соціальної роботи з дітьми та молоддю (І. Пінчук). Від так, дедалі більшої актуальності набуває дослідження соціальної роботи в діяльності ЦСССДМ [2].

Головною метою соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю є створення умов позитивно-

орієнтованої соціалізації особистості, що сприяє соціальній адаптації та самореалізації молодого покоління в інтересах особистості й суспільства. Соціальна робота передбачає взаємодію двох пріоритетних аспектів діяльності держави: соціальна опіка, надання різних видів допомоги різним категоріям молоді і діяльність соціальних інституцій, спрямована на розкриття творчого потенціалу молоді [3].

Дану тему обрано нами задля розкриття суті інтерактивних методів соціально-педагогічної роботи в діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

2. Літературний огляд

Питанню застосування інтерактивних методів в розрізі соціального, філософського, педагогічного та психологічного вимірів присвячено значну кількість сучасних наукових досліджень. Для ефективного формування професійно-педагогічної компетенції вчителів та викладачів науково доведений феномен застосування інтерактивних педагогічних технологій. Підвищення професійної компетентності та педагогічної майстерності досягається лише із використанням у педагогічній практиці методик мозкового штурму, методу кейсів, інтерактивної гри тощо [4]. Викладання, соціально-педагогічна взаємодія, спілкування – це двосторонній процес, обмежений в

часі, що так само як і урок є особливим мистецтвом, який, без використання інтерактивних технологій, перетворюється на просте монотонне відтворення інформації [5].

Враховуючи особливості навчання дітей та дорослих із застосуванням інтерактивних технологій, узагальнюючи теоретичні та практичні аспекти застосування методик інтерактивного навчання, фахівці інтерактиву, кваліфіковані та компетентні модератори, фасилітатори, тьютори, консультанти тощо мають відповідати загальноосвітнім цінностям [6, 7]. Суть інтерактивності полягає в тому, що освітній процес відбуватиметься ефективно у випадку постійної, активної взаємодії між усіма його суб'єктами [8].

Дотримання вимог специфічності у використанні інтерактивних технологій, індивідуальний підхід у вивченні конкретної дисципліни, складанні навчального плану до певної спеціальності у закладах вищої освіти забезпечується компетентністю науково-педагогічного складу та концентрується у розробці шляхів впровадження інтерактивних технологій в освітньому процесі фахової підготовки студентів різних спеціальностей [9].

Не менш важливий всебічний розвиток учня та його становлення як повноцінної, успішної, самостійної особистості. Сучасні наукові пошуки звертаються також до аспекту виховання особистості шляхом застосування інтерактивних методик та до паралельного формування професійного фахівця інтерактивну – учителя початкових класів [10].

Формування та розвиток логічного, критичного та креативного мислення соціально активної особистості дитини, шляхом застосування інтерактивних методик навчання та виховання, ефективність їх використання у процесі соціально-педагогічної роботи в діяльності центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді досліджено досить поверхнево, без врахування багатьох особливостей. Це слугувало поштовхом до вибору теми дослідження та спробі детального її опрацювання.

3. Мета та завдання дослідження

Мета дослідження – теоретично розглянути основні інтерактивні методи соціально-педагогічної роботи в діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та з'ясувати їх ефективність.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Визначити принципи застосування інтерактивних методів соціально-педагогічної роботи;
2. Окреслити головні переваги інтерактивних методів при роботі з учнями;
3. З'ясувати ефективність застосування інтерактивних методів соціально-педагогічної роботи.

4. Матеріали і методи

В сучасних умовах виховання та розвитку дітей вважається, що доцільно замінити традиційну «накопичувальну» освіту на «проблемно-визначальну», адже за умов проблемно-визначальної освіти учні займаються реальними проблемами, запозиченими з життя, мають змогу проаналізувати та вирішити проблеми, поставлені перед ними самос-

тійно, а не лише отримати певний багаж знань від вчителя. З погляду соціальної роботи, така практика є чудовою перспективою на майбутнє життя підрастаючого покоління, так як вона формує самостійність та стійкість людини в суспільстві ще зі шкільних років.

Бразильський педагог Пауло Фрейре стверджував, що під час навчання учні мають робити набагато більше, ніж просто слухати і фіксувати готові думки вчителя. Вони можуть продукувати інформацію самостійно, визначати та обговорювати проблеми, знаходити шляхи їх розв'язання, спостерігати і планувати [11].

За допомогою інтерактивних технологій учні мають змогу:

- аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу й у такий спосіб зробити засвоєння знань доступнішим;
- навчитися формулювати власну думку, правильно її висловлювати, доводити власну позицію, аргументувати й дискутувати;
- навчитися слухати іншу людину, поважати альтернативну думку;
- моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації, їх моделювання;
- вчитися будувати конструктивні взаємини у групі, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути діалогу та консенсусу;
- розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт [8].

Мозковий штурм — метод опитування, за якого приймаються будь-які відповіді учасників щодо обговорюваної теми [5] Мозковий штурм покликано для продукування якомога більшої кількості ідей і відбору із їх найбільш влучних та ефективних у вирішенні поставленого завдання.

Рольова гра — неформальна постановка, у процесі якої учасники без попередньої підготовки розігрують сценки або ситуації. Вони уявляють себе вигаданими персонажами, які моделюють реальні життєві історії та ситуації [6]. Рольова гра надає можливість діяти не від свого імені, а від імені соціальної істоти, персонажу. Прийнята роль дозволяє розкрити емоції, творчі здібності, приховані психологічні резерви, при цьому як би не від себе, а від стороннього суб'єкту.

На думку українського вченого Є. Пасова, «соціалізація передбачає комунікацію, а комунікативність в свою чергу передбачає мовну спрямованість навчального процесу, яка полягає в практичному користуванні мовою» [12].

Саме практичне використання мови є кінцевою метою навчання комунікації.

Рольова гра допомагає зробити процес навчання цікавим, захоплюючим. Під час рольової гри діти виступають суб'єктами ігрового процесу, його активними творцями. У грі навіть інтелектуально-пасивна дитина спроможна виконати таке завдання, яке їй важко дається у звичайному житті, тому що тут існує певна умовність і немає такої жорстокої смуги оцінювання, яку відчуває на собі школяр з перших же днів навчання, адже це гра. Відчуття рівнос-

ті, атмосфера захопленості дають можливість учням подолати скутість, зняти мовний бар'єр, втому, знизити тривожність, напруження, негативне ставлення до навчальної діяльності.

Протягом січня та лютого 2020 року викладачами та студентами кафедри загальної підготовки та соціальної роботи приватного вищого навчального закладу «Кропивницький інститут державного та муніципального управління» було проведено анкетування серед учнів та вчителів комунального закладу «Новгородківський навчально-виховний комплекс» «Загальноосвітня школа I–III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Новгородківської районної ради Кіровоградської області. Метою анкетування було виявлення професійних рис педагога, з'ясування ефективності застосування інтерактивних методик соціальної роботи вчителями закладу та їх вплив на якість навчання та соціалізацію учнів. Респондентами виступили 60 учнів та 11 вчителів.

Першою було застосована анкета для вчителів «Діагностика професійних рис педагога» за методикою І. Юсупова «Моделі лекторського спілкування» [13]. Її головною метою було визначення моделей спілкування педагога з учнями, як показника педагогічної гнучкості та здатності використання інтерактивних методик навчання.

Метою даного анкетування було визначити моделі лекторського спілкування вчителів, зокрема: диктаторську, неконтактну, диференційовану уваги, гіперрефлексивну, гіпперфлексивну, не гнучкого реагування, авторитарну, активної взаємодії. В даному анкетуванні взяло участь 11 учителів школи, різної компетентності викладання.

Відповідно до аналізу результатів, визначено наступне:

1) 72 % респондентів на запитання, «Чи потрібно Вам ретельно готуватися до занять?», дали відповідь «так», це свідчить про те, що більшість учителів відповідально ставляться до своєї роботи, заздалегідь готуються до виступу перед аудиторією.

2) На запитання «Чи хвилюєтесь Ви перед виходом віч-на-віч з аудиторією?» 72 % респондентів, дали відповідь «ні», можна зробити висновок, що такі учителі вже досить комфортно почуваються в своєму колективі та добре можуть орієнтуватися в незнайомих ситуаціях.

3) 100 % респондентів відповіли «так» на запитання «Чи прагнете Ви розповісти як найбільше з теми під час уроку?», тому можна стверджувати, що всі вчителі прагнуть викладатися на повну, не витрачаючи час на непотрібні дрібниці.

4) На запитання «Чи виводить Вас із рівноваги непередбачуваний шум і пошвавлення серед учнів?» 64 % респондентів відповіли «ні» та 36 % дали відповідь «так». Це засвідчує, що переважна більшість учителів спокійно реагують у непередбачуваних ситуаціях та легко можуть їх подолати, повернувши увагу аудиторії за короткий проміжок часу, але деяка частина учителів ще не має певного досвіду, як поводити себе у складній ситуації, та як знайти з неї вихід.

5) 91 % респондентів на запитання « Чи заохочуєте слухачів вступати з Вами в діалог?» дали однозначну відповідь «так». Під час занять такі учителі не

мають на меті вести монолог, та самостійно відповідати на поставлене полемічне запитання, вони завжди надають можливість учням висловити свої думки та ідеї з того чи іншого питання.

Загалом, з'ясовано, що 91 % респондентів приймають модель активної взаємодії, тобто педагог постійно знаходиться в діалозі з учнями, тримає їх у гарному настрої, спонукає до вияву ініціативи. Переважає стиль дружньої взаємодії, питання, що виникають творчо вирішуються спільними зусиллями. Така модель найбільш продуктивна.

Та лише одна анкета, 9 % респондентів, виявилася з невизначеною моделлю лекторського спілкування, так як вона набрала однакову кількість балів серед диктаторської, гіперрефлексивної, активної взаємодії та негнучкого реагування моделей.

Застосування анкети для оцінювання рівня шкільної мотивації учнів початкових класів за Н. Лускановою [14], мало на меті визначити рівні шкільної мотивації за високим, середнім, низьким діапазонами, та з'ясувати ставлення учнів до ефективності освітнього процесу в шкільному закладі.

У анкетуванні взяли участь 2 класи початкової школи, 3-А та 4-А, в кількості 60 учнів.

З них високий рівень шкільної мотивації мають 20% респондентів. Такі діти мають пізнавальний мотив, прагнуть найуспішніше виконувати вимоги, що висуває школа. Учні чітко дотримуються всіх указівок учителя, сумлінні й відповідальні, засмучуються через незадовільні оцінки.

Достатню шкільну мотивацію мають 40 % респондентів – подібні показники має більшість учнів початкових класів, які успішно можуть упоратися з навчальною діяльністю, виявляють меншу залежність від суворих вимог і норм. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

Позитивне ставлення до школи мають 25 % респондентів. Такі діти досить добре почуваються в школі, однак відвідують її переважно заради спілкування з друзями та вчителями. Їм подобається почуватися учнями, мати гарний портфель, ручки, зошити. Пізнавальні мотиви в таких дітей сформовані меншою мірою, тому навчальний процес їх цікавить недостатньо.

Низький рівень шкільної мотивації мають 15 % респондентів - ці діти відвідують школу неохоче, пропускають заняття. На уроках часто займаються сторонніми справами, граються, бешкетують. Зазнають серйозних труднощів у навчальній діяльності.

Негативне ставлення до школи у учнів 3-А та 4-А класу відсутнє, воно є найнижчим рівнем шкільної мотивації, тобто шкільна дезадаптація. Такі діти зазнають серйозних труднощів у навчанні: вони не здатні впоратися з навчальною діяльністю, мають проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем. Вони досить часто сприймають школу як вороже середовище, перебування в якому є для них нестерпним. Також такі учні можуть поводитися агресивно, відмовлятися від виконання завдань, дотримання певних норм і правил.

За результатами проведеного анкетування можна стверджувати, що переважна більшість учнів, 85 %, мають гарні стосунки зі школою та охоче її відвідують.

5. Результати дослідження та їх обговорення

Проаналізувавши вище зазначене можна стверджувати, що ЦСССДМ та їх кваліфіковані фахівці рекомендують інтерактивні методи в числі яких рольова гра, адже вона сприяє розумінню почуттів інших учасників гри. Створюються умови, коли учні розв'язують певну проблему, обігрують ролі, створюють сприятливі умови для обговорення. Кінцева мета рольової гри – набуття нових знань та їх відпрацювання до рівня навичок, процес пізнання визнається першорядним. Ідея використання рольової гри полягає в тому, щоб дати можливість учням потренуватись у спілкуванні з оточуючими, взявши на себе ролі за сценарієм. Тобто рольову гру можна розглядати, як прийом та засіб особистісно-орієнтованого підходу. Адже умови проведення гри надають можливості вибору партнерів і груп з урахуванням спільності інтересів, варіативних мовленнєвих завдань, розмежування режимів виконання та обсягу вправ для учнів з різними рівнями володіння мовленнєвою діяльністю, тощо. У грі розвиваються творчі, розумові здібності дитини, в ній передбачається прийняття рішення: як вчинити, що зробити, як виграти. За допомогою гри добре відпрацьовується вимова, активізується лексичний та граматичний матеріал, розвиваються навички аудіювання, усного мовлення. Спілкування, яке є основною метою соціалізації, є ситуативним, адже воно завжди відбувається в певній ситуації. Рольова гра є чудовою основою для навчання спілкування, тому що в ній задаються умови та ролі, які моделюють реальні життєві ситуації.

Беручи до уваги вищезазначений матеріал, можна дійти висновку, що використання інтерактивних методів соціальної роботи в діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а саме при роботі з молодшими школярами дає змогу практично збільшити комунікацію учнів, а засвоєний під час занять досвід використати безпосередньо в повсякденному житті.

Як з'ясувалося на практиці, дані методи виконують дидактичні та різні розвивальні функції, тобто не тільки піднімають розумову активність дітей, а ще й розкривають їх творчий потенціал.

Але під час практичного застосування інтерактивних методик також виявилось що при частому використанні сприймання розвивальних ігор стає механічним, втрачає творчу зацікавленість, тому необхідно урізноманітнювати ігри та комбінувати інтерактивні методи навчання з традиційними.

За час проведення методик, було помічено, що гра є найбільш доступним для дітей видом діяльності, так званім способом переробки отриманих із зовнішнього світу вражень. У грі яскраво проявлялися особливості мислення та уяви дітей, емоційність, активність, розвиваюча потреба у спілкуванні.

Підвищити рівень розвитку пізнавальних психічних процесів учнів (зокрема, продуктивність словесно-логічного мислення, смислового запам'ятовування та обсяг довільної уваги), а також підвищити ефективність соціалізації учнів у колективі та у соціумі в цілому можна за допомогою серії інтерактивних методик, впроваджених в освітній процес.

Після проведення всіх запланованих досліджень та отримання їх результатів, разом із викладачами кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, розроблено рекомендації для вчителів, які допоможуть покращити ефективність освітнього процесу для учнів і вчителів, зокрема: ігрова постановка завдань, надання дитині важливого доручення, складання та вивчення віршів та прислів'їв, тренування вміння робити записки та позначки, складання та розв'язування кросвордів.

У навчально-виховному процесі з молодшими школярами повинна обов'язково бути представлена гра. Це – ефективний засіб, що стимулює дітей стати кращими. Вона формує первинне усвідомлення того, що гарно, а що погано, володіє прекрасною діагностичною функцією – показує дитині, що та вмє, що знає, чого боїться, що їй подобається. Головна мета введення ігор у навчальний процес – викликати інтерес до навчання.

Надання дитині важливого доручення робить будь-яку особистість особливою. Це може бути, як прохання прибрати іграшки, так і доручення зробити прибирання в класній кімнаті. Головне, переконатися в тому, що дитина дійсно уважно вас слухає, дивиться в очі, не вибігає з класу. Ніколи не можна кричати навздогін, адже більшість дітей одразу забуває про що її щойно просили.

Складання або вивчення віршів та прислів'їв розвиває пам'ять, увагу та креативні здібності. Щоб адаптація до старшої школи проходила легше, необхідно з раннього віку тренувати пам'ять учня шляхом запам'ятовування віршів і прислів'їв. Можна влаштувати в класі літературний день. Нехай учень відчує, що його старання не були марними.

Тренування уважності не зводиться тільки до заучування. Необхідно навчитися робити позначки, писати записки, систематизувати інформацію. Це допоможе впоратися з розсіяністю, на яку часто страждають молодші школярі. Рішення логічних завдань, кросвордів і ребусів захопить навіть дуже активну дитину. Ще один безперечний плюс такого тренування пам'яті – це сприяє розвитку мислення і підвищенню рівня інтелекту.

6. Висновки

1. Визначено, що інтерактивні методи соціально-педагогічної роботи є працюючими та ефективними, якщо їх використання відбувається із дотриманням наступних принципів:

– демократичності (створюють сприятливі умови в групі, класі, колективі; дають можливість висловити власну думку кожному з учасників);

– активності особистості (формують згуртовану команду, яка впевнено йде до своєї мети; об'єднують учнів за інтересами; сприяють соціалізації особистості школяра);

– орієнтації на особистість (підвищують комунікативні навички; готують до дорослого життя; сприяють всебічному розвитку).

2. Обґрунтовано, що головними перевагами інтерактивних методів соціально-педагогічної роботи з учнями є наступне:

– учні здатні подолати такі проблеми як відсутність власної думки, або страх її висловлення, невміння слухати чи об'єктивно оцінювати ситуацію;

– у особистості дитини зникає небажання виходити із зони комфорту, змінювати обстановку чи методи роботи та мотивується активність у навчальній діяльності, соціальній активності загалом;

– за умов вмілого впровадження інтерактивних методів соціально-педагогічної роботи в уже існуючі традиційні, можна легко позбутися всіх зазначених проблем, залучити до активної роботи всіх учнів класу, сприяти виробленню соціально важливих навичок роботи, взаємодії з колективом, навичок підтримки дискусії, толерантного обговорення запропонованих тем.

3. З'ясовано ефективність застосування інтерактивних методів соціально-педагогічної роботи, яку підтверджує підсумковий аналіз наступних даних анкетування респондентів дослідження (вчителів та учнів).

Загалом, виявлено, що 91% опитаних вчителів притаманна модель активної взаємодії, тобто педагог постійно знаходиться в діалозі з учнями, створює позитивний емоційний настрій у аудиторії, спонукає до вияву ініціативи. Під час навчальних занять переважає стиль дружньої взаємодії, питання, що виникають творчо вирішуються спільними зусиллями, шляхом конструктивного діалогу. Модель активної взаємодії, як провідна модель спілкування педагога з учнями є відповідним критерієм педагогічної майстерності та, як наслідок, ефективності використання інтерактивних методик навчання.

За результатами проведеного анкетування учнів доведено, що переважна більшість респондентів (85%), які брали участь у дослідженні, мають гарні стосунки зі школою та охоче її відвідують, що сприяє підвищенню їх успішності у навчанні та підтверджує ефективність застосування інтерактивних технологій у соціально-педагогічній роботі.

Література

1. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
2. Андрущенко В. П., Башкірев В. А., Лукашевич М. П. Соціальна робота: короткий енциклопедичний словник. Київ: ДЦССМ, 2002. 536 с.
3. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: навч.-метод. пос. / Капська А. Й., Пеша І. В., Міхеева О. Ю., Соляник М. Г. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 328 с.
4. Богданова І. М. Педагогічна інноватика: навч. пос. Одеса: ТЕС, 2000. 148 с.
5. Демчинський О. В. Інтерактивні методи викладання. Київ: ФОП, 2017. 64 с.
6. Кабаченко Н. В. Застосування теорії ролей у сучасній практичній соціальній роботі // Соціальна педагогіка. 2005. № 1 (9). С. 46–56.
7. Гін А. Безкровна атака: Технологія проведення навчального мозкового штурму: цікава і проста форма навчальної діяльності // Завуч. 2000. № 8. С. 7–11.
8. Пометун О., Пироженко Л. В. Інтерактивні технології навчання: науково-метод. пос. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
9. Олійник Т. І. Рольова гра у навчанні англійської мови в 6–8 класах. Київ: Освіта, 1992. 128 с.
10. Саган О. Інтерактивні методи навчання як засіб формування навчальних умінь молодших школярів // Початкова школа. 2002. № 3. С. 14–18.
11. Фрейре П. Педагогіка пригноблених. Київ: Юніверс, 2003. 168 с.
12. Пассов С. І. Комунікативний метод навчання. Київ: Просвіта, 1991. С. 40.
13. Методика «Моделі лекторського спілкування» (за методикою І. М. Юсупова). Анкети і тести для вчителів. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/library/anketi-i-testi-dla-vciteliv-61578.html>
14. Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації (за Н. Г. Лускановою). Науково-методична література для працівників шкіл, ДНЗ та батьків. Видавнича група «Основа». URL: <http://osnova.com.ua/news/745>

Received date 13.01.2020

Accepted date 03.02.2020

Published date 25.05.2020

Журат Юлія Василівна, кандидат педагогічних наук, кафедра педагогіки та психології дошкільної освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна, 58012
E-mail: y.zhurat@chnu.edu.ua

Тернавська Тетяна Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, кафедра загальної підготовки та соціальної роботи, Приватний вищий навчальний заклад «Кропивницький інститут державного та муніципального управління», вул. М. Левитського, 73, м. Кропивницький, Україна, 25026
E-mail: ternavskaya_20@ukr.net

Фесун Галина Стефанівна, кандидат політичних наук, кафедра практичної психології, Чернівецький національний університету імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна, 58012
E-mail: g.fesun@chnu.edu.ua

Канівець Тетяна Миколаївна, кандидат психологічних наук, кафедра практичної психології, Чернівецький національний університету імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна, 58012
E-mail: t.kanivetz@chnu.edu.ua